

Бібліографічны спісак

1. Гальскова, Н. Д. Теорія аучэння інастранным языкам. Лінгвядыдактыка і мятдыка / Н. Д. Гальскова, Н. І. Гез // учеб. пособие для студ. лінгв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. – М. : Издат. центр «Академия», 2006. – 336 с.
2. Brainstorming [Electronic resource] // Teaching at UNSW, Sydney. – Mode of access: <https://www.teaching.unsw.edu.au/brainstorming>. – Date of access: 12.09.2021.
3. Mastering the Mingle [Electronic resource] // International House World Organisation. – Mode of access: <https://ihworld.com/ih-journal/issues/issue-33/mastering-the-mingle/>. – Date of access: 10.09.2021.

ТЭНДЭНЦЫЯ ДА АНАЛІТЫЗМУ Ў СІНТАКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Н. У. Чайка (Мінск, Беларусь)

Артыкул прысвечаны адной з ключавых тэндэнцый у сінтаксічнай сістэме сучаснай беларускай мовы – тэндэнцыі да аналітызму. Неабходнасць інфармацыйнага акцэнтавання прадугледжвае значную колькасць сінтаксічных дэрыватаў. У артыкуле вывучаецца сінтаксічная рэпрэзентацыя аналітычнасці ў сінтаксічнай сістэме сучаснай беларускай мовы – канструкцыі эліптычныя, няпоўныя, рэдукаваныя. Прадстаўлены спосабы актуалізацыі важнай інфармацыі – пропуск і вылучэнне сегмента інфармацыі.

Ключавыя словы: аналітызм выказвання; эліптычныя канструкцыі; няпоўныя сказы, канструкцыі з сінтаксічнай рэдукцыяй; сінтаксічная дэрывацыя.

Развіццё сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы абумоўлена рознымі тэндэнцыямі ў грамадстве – зменай кола носьбітаў мовы, пашырэннем дзейнасці сродкаў масавай інфармацыі, сацыяльна-псіхалагічнай перабудовай асобы ва ўмовах інавацыйных працэсаў у дзяржаве і інш. Пры гэтым асноўным фактарам развіцця мовы выступаюць яе ўнутраныя законы – сістэмнасць, дыстынктнасць і эканомія. Усе пералічаныя тэндэнцыі ўплываюць на рост аналітызму форм і канструкцый.

Да з’яў аналітызму ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы адносяцца эліпіс, парцэляцыя, сегментацыя, рэдукцыя і імплікацыя. Кваліфікацыя і класіфікацыя названых з’яў залежаць ад метадалагічных прынцыпаў канкрэтнай сінтаксічнай школы. Прадстаўнікі структурнага сінтаксісу (А. В. Грудзёва, А. М. Мухін, Дж. Арма, М. Вішнеўскі [2; 8; 10; 14]) разглядалі названыя з’явы як праяву фармальна-граматычных тэндэнцый у мове. У межах семантычнай сінтаксічнай школы акцэнт рабіўся на сэнсавую складаючую названых канструкцый (С. С. Дзікарова, Т. А. Коласава, Л. В. Лісочанка, Б. Хаўс-пергер, А. Унішэўска, З. Выхадзілава [3; 5; 7; 11–13]). У канцэпцыях прадстаўнікоў функцыянальнай школы структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі вылучаліся ў асобную катэгорыю на аснове адзінства семантычнай функцыі (І. Ф. Вардуль, Г. А. Золатава, П. А. Лекант, К. Карлсан [1; 4; 6; 9]).

Эліпіс з’яўляецца праявай моўнай эканоміі, што выражаецца ў пропуску найменш значымага кампанента. Пры гэтым яскрава прасочваецца тэндэн-

ця да аналітызму – кампенсацыя сэнсу канструкцыі магчыма выключна з дапамогай кантэксту або семантыка-сіntaxічных адносін. Такая з’ява назіраецца ў сказах з адносінамі ўступальнымі: *Хоць і мароз – сляза на вочы* (М. Стральцоў); *Куды ні глянё – адны крыжы...* (М. Шабовіч), меры і ступені: *І крыху пацішэлая гаворка // Жвавей, жвавей, бы з горкі ручаёк* (А. Пысін); *Тады, як і зараз, голод ухаце, // Аж нейкая жаласць за сэрца бярэ* (З. Бядуля); *Як пацягне, як рване, // Ажно гул у вудзіпне* (А. Пысін); *Чым ты гэтак напалоханы, што адразу за пісталет* (Кузьма Чорны); *Зарагатала польмя ў той ступе, // Аж іскры на гумно* (А. Пысін), параўнальнымі: *А дым густой завесаі, // Нібы гарыць вялікі весні сад* (Я. Янішчыц). У падобных канструкцыях структурна-сэнсавае ўзаемадзеянне паміж сінтаксічнай пазіцыяй эліпсаванага выказніка і даданай часткай паслабленае.

Часам назіраюцца выпадкі, калі паміж эліптычнай і поўнай часткамі ўсталяваюцца далучальныя адносіны. У такіх сказах эліптычнымі з’яўляюцца як далучаемая, так і далучальная часткі: *Нервы былі сабраны ў кулак. Сэрца калацілася так, што, здавалася, яго ўдары маглі пачуць ворагі. Аднак мы моўчкі падышлі да патрульных, якія стаялі ля абочыны. Сярод іх – доўгі шыракаплечы афіцэр у высокай шэрай шапцы, і гэта яшчэ больш нас насцярожвала* (І. Новікаў).

Функцыянаванне складаных бяззлучнікавых канструкцый з эліпісам дзеяслова вызначаецца фактарам сэнсавага ўзаемадзеяння прэдыкатыўных частак. У большасці выпадкаў семантыка канструкцыі маркіруецца кампанентам, што мае монафункцыянальны характар, напрыклад дырэктыў-старт або лакатыў: *Сцяпан заявіў: трэба ў Юравічы ці ў Загалле* (І. Мележ); *Я ж казаў – ніякіх дыверсій у самой Оршы* (М. Матукоўскі). Назіраюцца канструкцыі з атрыбутыўнымі і аб’ектнымі адносінамі. У такіх сказах маркіроўка семантыкі канстантная: *Толькі ведай: такое (шлюб) – на векі* (У. Караткевіч); *Міканор бачыў: на другім баку – такія ж постаці, такія ж сарочкі і хусткі* (І. Мележ); *Неўзабаве ўсю вёску абляцела вестка: у Петраградзе – рэвалюцыя* (М.Зарэцкі).

Прычынна-выніковыя адносіны паміж часткамі абумоўлены фактарам анафарычнай адсылкі: *Маю сына аднаго – // Для яго ўсё, для яго* (З. Бядуля); *Вось тады і ўзнікла такая маўклівая дамоўленасць: скончацца сілы – у лес. Прастрэлілі ногі – у лес* (А. Дудараў); *Два месяцы быў у акружэнні, выйшаў са зброяй. Праверка – радавым у строй* (А. Дудараў). У эліптычных канструкцыях з умоўна-выніковымі адносінамі ў большай ступені назіраецца ўзаемадзеянне паміж зместамі прэдыкатыўных частак: *Не палягчэе – трэба па знахарку* (І. Мележ); *Аж смешна! Які-небудзь вывіх на зямлі – усё на нас* (А. Дудараў); *Варта толькі выткнуцца – адразу пад рэвальверы* (І. Мележ). У складаных сказах з прычыннымі адносінамі эліптычнымі могуць быць як галоўная, так і даданая часткі: *Сэрца ў Петрака ёкнула: ці не сюды, у істопку?* (В. Быкаў); *У Ялце Нэля ўладкавалася на кватэру. Два прыпынкі на*

аўтобусе – і мора (Г. Багданава). У большасці выпадкаў функцыянаванне падобных канструкцый абумоўлена канстантнай маркіроўкай семантыкі эліптычнай часткі: *І ўжо быў кінуцца гатовы, // Але... адразу і абмяк: // А з гэтай... гэтай тады як?* (А. Бачыла); *Ісці – ні сумненняў, ні жалю – // Пад лагагам выспельны зор: // За кожнаю новаю даллю – такі неабжыты прастор* (Я. Янішчыц); *На погарбы магіл // Зірнуў і выцер вочы: // Дарожны душны пыл* (А. Вялюгін); *Можна ашалець, з глузду з'ехаць – шостая камісія за чатыры месяцы* (А. Петрашкевіч); *Колецца ў ногі: на сцежцы жвір і вострыя каменьчыкі – увесь дзень да вечара шалёў вецер, панавыідзімаў пясок. Алёшка не баіцца гэтага: усю вайну, усе тры гады, ад снегу да снегу, босы* (І. Пташнікаў); *Гэта дужа імпанавала палітычным устаноўкам: чалавек з Расіі* (Б. Мікуліч).

Парцэляцыя ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы выступае ў якасці яскравага прыкладу дыстынктнасці выказвання. Спосабам далучэння фарміруецца дакладнасць маўлення, пры гэтым аналітызм праяўляецца ў сродках кампенсацыі значэння: *Трэба брацца за справу ўсур'ёз. Таму і яшчэ таму, што так трывожна свяціў незразумелы начны агенчык увечы замка* (У. Караткевіч). У дадзеным выпадку двухчленнасць структуры выступае спосабам кампенсацыі сэнсу асобных кампанентаў. Акрамя таго, пры далучэнні залежнай часткі звычайна змяняецца камунікатыўнае заданне і базавай часткі, і далучальнага кампанента, аднак новая мадэль не ўтвараецца.

Найчасцей аналітызм праяўляецца ў далучальных прычынна-выніковых частках: *Нібы Мар'янава падазронасць заразіла і мяне. Таму я ўзяў цяжкі том і панёс да сакрэтэра* (У. Караткевіч). Сродкамі аналітычнасці ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы выступаюць узмацняльныя часціцы *і, ў*, якія спрыяюць дыстынктнасці выказвання: *Па сабе мераў сына. Таму і не звярнуў увагі, што Барыс перастаў танцаваць, калі танцаваў Плечка. З Тамарай* (І. Шамякін); *Прыемна мне было чытаць яе і зараз, думаць над пасобнымі мясцінамі, уяўляць. І ўсё ж не так прыемна, як раней. Таму што хаця я ў чытаў ледзь не па складах – шукаў я ўсё ж іншае* (У. Караткевіч). Камунікатыўны цэнтр выказвання звычайна знаходзіцца ў постпазіцыі: *Можа, таксама ў Менску пашукаць? Ці ў Вільні. Бо ў Кладна судовыя архівы дымам пайшлі...* (У. Караткевіч); *Ідзі зрубі дзве грушы. Месяца пад новую цяпліцу трэба* (Г. Марчук); *А ваду падавай спачатку не мне. Госць жа ў хаце* (У. Сіўчыкаў).

Аналітычнасць сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы праяўляецца ў сегментацыі частак выказвання. Названая аперацыя дазваляе рабіць перадпазіцыйны акцэнт на важнай актуальнай інфармацыі: *Маё гняздо. Мой родны кут. Уяўляю, як яны пакідалі яго ...* (І. Шамякін); *Краі мой! Родная мая зямля! Як жа мне жыць, калі я пайду з цябе?* (У. Караткевіч); *Сыны яго. Ці засталася яна, паззія, у іх душах пасля таго, як адзін панюхаў пораху і пабачыў кроў, а другі без малага два гады сядзіць на атамным рэактары*

(І. Шамякін). Найчасцей у падобных канструкцыях назіраюцца субстантыўныя мадэлі. Прэпазіцыйная сегментацыя пазіцыйна вылучае інфармацыйны блок з агульнай канвы канструкцыі, узмацняючы пры гэтым сэнсавую нагрукку на ім: *Першыя мэндлі. Шпакі пачынаюць лётаць чародамі. На выгане – вясёлыя пастушкі і дамавіты пах торфу ад іхняга вознішча* (Я. Брыль); *Бацькавы акунькі. Не плотачкі, не карасікі, а менавіта акунькі. Бацька лавіў толькі іх, абсыпаў соллю і вешаў сюды, на драціну* (Р. Баравікова). Пры гэтым семантыка-сіntaxічны статус кампанентаў вызначаецца выключна на аснове аналізу сінтаксічных сувязей і адносін у сінтагме: *Штаны шахіёрскія. Восін у іх дужа смешны. Шырокія, як маціна спадніца, і шмат кішэняў. Было б што ў кішэні класці* (В. Карамазу); *А швы залатыя!.. // Вясна // шые шыкоўныя шаты // дубу* (А. Разанаў); *Ласкавы, цёплы, пеністы шум. Калі ты дужы і сам, ён пагайдае цябе на хвалях* (Я. Брыль).

Таксама да з'яў аналітызму адносіцца сінтаксічная рэдукцыя. Узнаўленне сэнсу ў канструкцыях з сінтаксічнай рэдукцыяй ажыццяўляецца на аснове семантыка-сіntaxічных адносін паміж часткамі складанага сказа і складанага сінтаксічнага цэлага. Часта паміж такімі часткамі назіраюцца адносіны супастаўлення з адносінамі неадпаведнасці: *Мужчыны ля вазоў. У іх другая гаворка: хто і сколькі скасіў ужо, хто і калі колькі выпіў на вяселлі ў суседа ... – Бывала, пілі, а цяпер ... – Дык і гарэлкі ж было, а цяпер ...* (П. Галавач). Пры падобных адносінах можа прапуськацца цэлая прэдыкатывная частка, сэнс якой вызначаецца аналітычна: *Сёння ўжо сёмы дзень. Карэньчыка і Васілёнка знайшлі, а цябе як ні шукалі ...* (Р. Баравікова).

Дыферэнцыяцыя сэнсу рэдукаваных канструкцый можа ажыццяўляцца на ўзроўні складанага сінтаксічнага цэлага: *Стопраэнтная гарантыя павінна быць ва ўсім. А ў нас ...* (Б. Сачанка). Для тэкставага ўзроўню характэрна кампенсацыя сэнсу рэдукаванай канструкцыі на аснове далучальна-супастаўляльных адносін: *І апошні з іх павёў сябе не найлепшым чынам. Удавец, дзедзі памерлі – яму б пра Бога думаць. А ён ...* (У. Караткевіч); *Сёлет яго ў заробкі ніхто не праводзіў. Ніхто і не сустракаў. А летась ...* (Г. Багданава). Факты, змешчаныя ў паведамленні, кваліфікуюцца як рэальныя і патэнцыйныя: *На працу пара збірацца. А я... Быццам ісці нікуды не трэба, адпачынак у мяне ...* (Б. Сачанка). Сэнсавы фон у такіх канструкцыях фарміруюць супастаўляльныя адносіны.

Тэндэнцыя да аналітызму праяўляецца ў канструкцыях з імпліцытнай семантыкай. Сэнс падобных сказаў магчыма вызначыць выключна на аснове логіка-семантычных адносін паміж кампанентамі звышфразовага адзінства. Функцыянуюць падобныя канструкцыі пераважна ў дыялогах: *Клён. Працаўнік ты ў нас. Усё лічыш ды лічыш, носіш ды носіш дзетак вяскоўцам... Вясковы бусел. Трэба шукаць іншую работу* (Г. Каржанеўская). *Зёлкін. Што ж вы... не хочаце, каб я паціснуў (падкрэслена) вашу часную руку? Вера (спыняецца). Падслухоўвалі? Зёлкін. А хіба ў вас сакрэты якія-небудзь з Чар-*

навусам? Я і не ведаў, што вы выбралі сабе такую давераную асобу. Вера. Ці не параіце мне вас выбраць? Зёлкін. Гэта справа вашага густу і... партыйнага сумлення. Вера. Вось як! (К. Крапіва). Імпліцыйны сэнс у такіх канструкцыях фарміруецца на аснове ўзаемадзеяння з базавым кампанентам – папярэдняй рэплікай. Пры гэтым самі канструкцыі выкарыстоўваюцца ў прамым значэнні, без адцення імпліцыйнага. Гэта значыць, што канструкцыі з імпліцыйнай семантыкай не замацоўваюцца за канкрэтнай моўнай сітуацыяй, не з’яўляюцца ўстойлівымі моўнымі адзінкамі. Сэнс выводзіцца аналітычна.

Як бачна, у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы яркая праяўляецца тэндэнцыя да аналітызму. Гэта выражаецца ў шырокім функцыянаванні структурна-сінтаксічных мадыфікацый з аналітычным спосабам маркіроўкі семантыкі: канструкцыі эліптычных, далучальных, сегментаваных і з імпліцыйнай семантыкай. Падобная сінтаксічная дэрывацыя дазваляе зрабіць лагічны акцэнт на найбольш актуальную частку інфармацыі.

Біліяграфічны спіс

1. Вардуль, И. Ф. К вопросу о явлении эллипсиса / И. Ф. Вардуль // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения : докл. на конф. по теорет. проблемам синтаксиса / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1969. – С. 59–70.
2. Грудева, Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
3. Дикарева, С. С. Координаты референции и явление глобального эллипсиса / С. С. Дикарева // Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания : межвуз. сб. / Ленингр. гос. ун-т ; отв. ред. В. В. Богданов. – Л., 1988. – Вып. 3 : Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – С. 107–112.
4. Золотова, Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
5. Колосова, Т. А. Русские сложные предложения асимметричной структуры / Т. А. Колосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.
6. Лекант, П. А. К проблеме неполных предложений в русском языке / П. А. Лекант // Учен. зап. / Моск. обл. пед. ин-т. – М., 1963. – Т. 139, вып. 9 : Русский язык и литература. – С. 43–49.
7. Лисоченко, Л. В. Высказывания симплицитной семантикой : логич., языковой и прагмат. аспекты / Л. В. Лисоченко ; отв. ред. Г. Ф. Гаврилова ; Сев.-Кавказск. науч. центр. высш. шк. – Ростов н /Д : Изд-во Рост. ун-та, 1992. – 152 с.
8. Мухин, А. М. Структура предложений и их модели / А. М. Мухин. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – 230 с.
9. Carlson, K. Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences / K. Carlson. – New York ; London : Routledge, 2002. – 227 p.
10. Harma, J. Sur l’omission du verbe et sa recuperabilité en français / J. Harma // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 aout 1984. – Helsinki, 1986. – P. 135–146.
11. Hausperger, B. Sprachökonomie in Grammatik und Pragmatik : die Ellipse / B. Hausperger. – München : Utz, 2003. – IX, 327 s.

12. Uniszewska, A. The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP / A. Uniszewska // *Glotto-didactica.* – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.
13. Vychodilová, Z. Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce / Z. Vychodilová, R. Zimek ; Masarykova univ. – Olomouc : [s.n.], 1988. – 231 s.
14. Wiśniewski, M. Przegląd równoważników zdania znamiennych dla współczesnej polszczyzny / M. Wiśniewski // *Acta Univ. Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-społecz. Filologia Polska.* – Toruń, 1995. – T. 46. – S. 115–150.

ЭРГОНИМЫ ГОРАДА МІНСКА: СТРУКТУРА І СПАСАБЫ ЎТВАРЭННЯ

Д. М. Чаранкевіч (Мінск, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца эргонімы – назвы дамоў, крам, гасцініц, кафэ, рэстаранаў, бараў, устаноў і інш. горада Мінска – на беларускай мове, акрэсліваецца значэнне беларускамоўных эргонімаў для культурнага гарадскога асяроддзя, апісваюцца іх функцыі, структура і асноўныя спосабы ўтварэння эргонімаў, падаюцца статыстычныя падлікі; прыводзяцца прыклады простых, складаных і састаўных эргонімаў паводле структуры; вызначаюцца найбольш прадуктыўныя спосабы ўтварэння беларускамоўных эргонімаў.

Ключавыя словы: эргонім; урбанонім; функцыі эргонімаў; структура эргонімаў; спосабы ўтварэння эргонімаў.

Тэрмін **эргонім** (ад грэч. *ergon* – ‘праца, дзейнасць’ + *опута* – ‘імя, назва’) у лінгвістыцы служыць для абзначэння найменняў разнастайных дзелавых аб’яднанняў – саюзаў, арганізацый, устаноў, карпарацый, прадпрыемстваў, суполак, якія дзейнічаюць у палітычнай, навуковай, культурнай, вытворчай, гандлёвай, банкаўска-фінансавай і іншых сферах [3, с. 78–79]. У лік эргонімаў таксама ўключаюць найменні культурна-бытавых устаноў, назвы фірм, так званыя рэкламныя ўрбанонімы, г. зн. уласныя імёны рэкламнага характару, якія належаць унутрыгарадскім аб’ектам, аб’яднаным функцыяй рэалізацыі тавараў і паслуг і таму пад.

У сучаснай лінгвістыцы на першы план выходзяць праблемы функцыянавання мовы ў грамадстве як інструмента зносін паміж людзьмі, мова пачала вывучацца з функцыянальна-камунікатыўнага боку. Найменні розных тыпаў гарадскіх аб’ектаў адлюстроўваюць розныя сацыяльныя працэсы: з’яўленне новых відаў тавараў, гандлю і індустрыі забав. Не з’яўляюцца выключэннем і назвы крам, бараў, рэстаранаў, кафэ і г. д. Назва любой гарадской установы, як лічаць навукоўцы, павінна адпавядаць наступным якасцям: быць матываванай, лаканічнай і экспрэсіўнай. Эргонім можа аказваць на аўдыторыю пэўнае ўздзеянне, іншымі словамі валодае прагматыкай. Гэта невыпадкова, бо ва ўмовах канкурэнцыі кожны жадае зрабіць свой брэнд, установу прывабнай і запамінальнай для людзей. У навуковай літаратуры вызначаюцца тры тыпы прагматычнай накіраванасці эргонімаў: інфармацыйны, сімвалічны, інфармацыйна-сімвалічны [2, с. 106].